

De reductievocaal in zeventiende- en achttiende-eeuwse *sailing letters*. Onzichtbare spelling, dubbele spelling en palatale uitspraak

JUDITH NOBELS, TANJA SIMONS & MARIJKE VAN DER WAL*

Abstract

In this article, we examine two ways of spelling the reduced vowel in seventeenth- and eighteenth-century letters and their possible link with its palatal pronunciation proposed by Caron. Contrary to claims made by Gaspar (2007), we show that the so-called *invisible spelling* should not always be straightforwardly interpreted as a reflection of a palatal sound. In the case of the *double spelling* an analysis of our *sailing letters* corpus leads to a hypothesis about the regional distribution of this phenomenon and reveals a possible connection with the German or Scandinavian background of particular scribes.

1 Inleiding

De uitspraak van de reductievocaal in het verleden vormt al meer dan vijftig jaar het onderwerp van een taalkundige discussie. Caron (1952) heeft betoogd dat de uitspraak van de sjwa in het verleden meer palataal was dan tot dan toe werd aangenomen. Hij baseert zich hierbij op uitspraken van taalbeschouwers uit de zeventiende en achttiende eeuw. Later komt Caron nog enkele keren op de kwestie terug en toont hij met nieuwe voorbeelden aan dat de sjwa in het verleden beslist een ongeronde en niet-kleurloze vocaal was. Gaspar (2007) stelt de uitspraak van de sjwa in vroeger eeuwen opnieuw aan de orde. Hij levert nieuw bewijs voor een meer palatale uitspraak van de reductievocaal en maakt daarbij gebruik van achttiende-eeuwse brieven. Daarin vindt Gaspar twee afwijkende spellingsvormen van de reductievocaal die volgens hem duiden op een palatale uitspraak. Het gaat om de ‘onzichtbare spelling’ (*d heer*) en de ‘dubbele spelling’ (*dee heer*).¹

* Judith Nobels en Tanja Simons zijn als aio verbonden aan het door NWO gefinancierde onderzoeksprogramma *Brieven als Buit* dat onder leiding staat van Marijke van der Wal (Leiden). Adres: P.N. van Eyckhof 1, 2311 BV Leiden. E-mail: j.m.p.nobels@hum.leidenuniv.nl; t.a.simons@hum.leidenuniv.nl; m.j.van.der.wal@hum.leidenuniv.nl. Wij danken Gijsbert Rutten (Leiden) voor zijn commentaar op een eerdere versie van dit artikel en Francesca Scholz (Leiden) voor specifieke informatie over Duitse literatuur.

1 In dit artikel hanteren wij eveneens deze door Gaspar gebruikte termen.

Gaspar veronderstelt dat dit soort spellingen ook veelvuldig aangetroffen zullen worden in privé-brieven uit de collectie *sailing letters*.² Mogelijk kan het omvangrijke corpus van *sailing letters* dat wij binnen ons onderzoeksprogramma *Brieven als Buit* (hierna te noemen BAB-corpus) opbouwen, een bijdrage leveren aan nieuwe inzichten over de spelling en uitspraak van de sjwa in de zeventiende en achttiende eeuw. In dit artikel stellen we ons de vraag of de door Gaspar gesignaleerde onzichtbare spelling inderdaad duidt op een palatale uitspraak en gaan wij na welke briefschrijvers de onzichtbare en de dubbele spelling hanteren. In §2 gaan wij eerst nog wat uitvoeriger in op de stand van onderzoek naar de uitspraak van de sjwa in het verleden. Vervolgens geven we in §3 een nadere omschrijving van het door ons gebruikte corpus en de gehanteerde methode. De resultaten voor de onzichtbare spelling komen aan de orde in §4, die voor de dubbele spelling in §5. Een mogelijk verband tussen de dubbele spelling en buitenlandse scribenten wordt onderzocht in §6, waarna de conclusies in §7 volgen.

● 2 De reductievocaal in het verleden: stand van onderzoek

2.1 Caron (1952, 1973)

De klank die wij nu kennen als de sjwa werd in het verleden niet als een gereduceerde klank uitgesproken, maar als een heldere palatale klank, betoogde Caron in 1952 in zijn oratie. Hij voert hiervoor de contemporaine grammatica's van Petrus Montanus (1635) en het werk van Lambert ten Kate (1723) als bewijs aan.³ In zijn *Aenleiding tot de kennis van het verhevene deel der Nederduitsche sprake* duidt Ten Kate de klinker van *te* en *de* aan als de "zagte kortklinker E" (Caron 1952: 8), die qua uitspraak het midden houdt tussen de klinkers in *min* en *bel* en die bij verlenging de klinker van *week* (in de betekenis van 'zeven dagen') oplevert. Petrus Montanus beschrijft in zijn *Spreekkonst* van 1635 de huidige sjwa niet als een kleurloze vocaal, maar "gelijk aan den inzet van de lange e-vocaal in *eer, een, cleet, ree*" (Caron 1952: 13). Een dergelijke uitspraak van de sjwa komt ons wellicht vreemd voor, maar ondenkbaar is het volgens Caron (1952, 1973) beslist niet. Hij wijst er in dit verband ook nog op dat de reductievocaal "dialectisch in bepaalde positie nóg wel als duidelijke klinker gerealiseerd wordt, b.v. in het Westland" (Caron 1952: 17).

Caron komt meerdere keren op de zaak terug, o.a. in 1973 wanneer hij in de poëzie van onder meer Constantijn Huygens, Johan de Brune de Jonge en P.C. Hoofd rijmparen heeft gevonden die volgens hem duiden op een palatale uitspraak. Zo laat bijvoorbeeld De Brune (1616-1649) *levend mee* rijmen op *stervende*. Dit heeft Caron er des te meer van overtuigd dat de verdoeffing tot een sjwa veel later heeft plaatsgevonden dan tot dan toe werd aangenomen (Caron 1973: 56).

2 Het gaat om een grote collectie Nederlandse brieven uit de zeventiende, achttiende en begin negentiende eeuw die bewaard wordt in The National Archives (Kew, UK). Voor meer informatie over de *sailing letters* zie www.kb.nl/sailingletters en www.brievenalsbuit.nl.

3 Caron (1952: 15) noemt ook nog Christiaan van Heule die volgens hem in *De Nederduitsche Spraeck-konst* (1633) de klinker in het persoonlijk voornaamwoord *ze* gelijk stelt aan die in het bijwoord *me*. Dit is echter discutabel, zie hierover Wirth-Van Wijk (1980: 37, 38).

2.2 De onzichtbare en dubbele spelling

Gaspar (2007) voert nieuw bewijsmateriaal aan om Carons ideeën over de uitspraak van de reductievocaal te ondersteunen. Hij kan bovendien een belangrijke aanvulling geven, want waar Caron slechts voorbeelden vindt in de zeventiende en negentiende eeuw, heeft Gaspar aanwijzingen voor een meer palatale uitspraak aangetroffen in materiaal uit de zestiende en achttiende eeuw. Het gaat nu niet om opmerkelijke rijmparen in literaire werken of bevindingen van grammatici: de achttiende-eeuwse voorbeelden van Gaspar zijn afkomstig uit persoonlijke brieven. Dat maakt zijn bevindingen des te interessanter. Brieven, met name persoonlijke brieven, zouden immers het meest de gesproken taal benaderen (Van der Wal 2006, Elspaß 2007) en kunnen dus aanwijzingen geven over de uitspraak in het algemeen en mogelijk over de uitspraak van de sjwa in het bijzonder. Gaspar heeft in zijn artikel gebruik gemaakt van de zogenaamde Doesburgse brievencollectie: een collectie brieven uit de periode 1776 tot 1821, waarvan er 543 in het Nederlands geschreven zijn. Deze brieven zijn afkomstig uit alle delen van het huidige Nederland, België en de grensstreek in West-Duitsland. In die brieven komen twee opmerkelijke spellingen voor die volgens hem kunnen duiden op een andere uitspraak van de hedendaagse, kleurloze sjwa: de onzichtbare (*d heer*) en de dubbele spelling (*dee heer*).

In negen brieven vindt Gaspar (2007: 30-33) de onzichtbare spelling. Het gaat om 47 voorkomens van het enkele teken <d> of <t> waar *de* of *te* bedoeld wordt.⁴ Volgens Gaspar betreft het geen contracties want er worden telkens losse letters zonder apostrof genoteerd. Hij geeft als mogelijke verklaring voor deze spelling de wijze waarop tot ver in de achttiende eeuw het spellen in het onderwijs aangeleerd werd: een woord moest hardop gespeld worden door het uitspreken van de afzonderlijke letters volgens de Latijnse uitspraak. Dit betekent dat de spelling van consonanten als *b*, *d*, *γ* en *t* aangeleerd werd als [be], [de], [γe] en [te] en de *e* klonk daarbij als een korte [e] (Gaspar 2007: 29-30).

Gaspar concentreert zich op de enkele spelling van <d> en <t>. Of hij ook bij andere tekens een enkele spelling tegenkomt, is in zijn artikel onduidelijk.⁵ In veel gevallen gaat het om slechts een enkel voorkomen per brief en hanteert de brieveschrijver verder telkens de 'normale' spelling, maar er zijn ook twee brieveschrijvers die de onzichtbare spelling hardnekkiger toepassen (Gaspar 2007: 30-33). Ook lijken veel brieveschrijvers een voorkeur te hebben voor één van de mogelijkheden, een enkele *d* of een enkele *t*. Verder valt hem op dat het verschijnsel zich beperkt tot privébrieven die voor het merendeel geschreven zijn door mannen en dat de brieveschrijvers niet afkomstig lijken te zijn uit de hogere klassen en ook niet uit een bepaalde regio (Gaspar 2007: 35-37).

De tweede afwijkende spelling is de dubbele spelling zoals in <ee>. Hieruit zou men kunnen afleiden dat de uitspraak van deze klinker anders, namelijk palataler, moet zijn geweest dan [ə]. Ook Van Bree (1975:86) legt de link tussen deze spellingsvorm en een palatalere uitspraak. Gaspar komt dit verschijnsel in 22 brieven tegen en telt daarin 225 voorkomens. Zijn tellingen betreffen de dubbele spellingen in vier categorieën: *dee* (het

4 Gaspar beschrijft in ieder geval 47 voorkomens in acht brieven. Verder is er nog een niet genoemd aantal in één brief. De 47 voorkomens zijn te verdelen in 24 keer de enkele spelling <t> en 23 keer de enkele spelling <d>.

5 Uit persoonlijke correspondentie met Gaspar weten we dat hij in één van zijn brieven drie keer de spelling <g> heeft gevonden, twee keer voor het prefix *ge-* en één keer voor het persoonlijk voornaamwoord *ge*.

lidwoord en in auslaut, zoals bijvoorbeeld *goedee*, *tee* (het voorzetsel en in auslaut, bijvoorbeeld *wenstee*) en de prefixen *bee-* en *gee-*. Hoewel hij het voorkomen in andere posities, zoals bijvoorbeeld in de auslautsyllaben *-ee* en *-een*, signaleert, neemt hij die gegevens niet op in zijn tellingen (Gaspar 2007: 37). Ook hier blijken er volhardende gebruikers van de dubbele spelling te zijn. Toch gebruiken de 22 brieveschrijvers de dubbele spelling niet consequent. Niet elke mogelijkheid tot dubbele spelling van de *e* wordt benut en er blijken ook individuele voorkeuren te zijn voor een of twee van de verdubbelingen. Ook nu weer komen de brieveschrijvers niet uit de hogere sociale klassen maar eerder uit de bescheiden middenstand en lagere klassen en speelt de regio van herkomst geen rol: uitgaand van de woonplaats van de geadresseerde is er een redelijk gelijkmatige spreiding over Nederland (Gaspar 2007: 37-41). Het zou in veel gevallen gaan om brieven met een affectief karakter: minder ontwikkelde scribenten (meestal vrouwen) zouden de dubbele spelling gebruiken wanneer zij iets met deftige nadruk willen beweren of wanneer zij heel emotioneel zijn (Gaspar 2007: 41-44). De theorie van Caron en de bevindingen en verklaringen van Gaspar vragen om nader onderzoek waarvoor het *Brieven als Buit*-corpus veelbelovend lijkt.

3 Methode en corpus

Het onderzochte BAB-corpus bestaat uit zo'n 500 brieven, ongeveer 300 uit de zeventiende eeuw en 200 uit de achttiende eeuw.⁶ De brieven, die door kapers zijn buitgemaakt tijdens de vele oorlogen met Engeland, zijn geschreven door mensen uit alle sociale lagen van de Nederlandse bevolking. Ze vormen, juist vanwege deze diversiteit in afkomst, een interessante bron voor historisch-sociolinguïstisch onderzoek: ze geven voor het eerst op grote schaal zicht op de alledaagse taal van de lagere en middenklassen en laten allerlei variatie in zeventiende- en achttiende-eeuws taalgebruik zien.

De gekaapte brieven en daarmee ook de brieven in ons corpus zijn niet evenwichtig over het taalgebied verdeeld. De zeventiende-eeuwse brieven zijn geschreven vanuit of naar Amsterdam, Rotterdam en Zeeland. Ook de achttiende-eeuwse brieven zijn grotendeels (72%) verstuurd vanuit of geschreven naar Noord- en Zuid-Holland en naar Zeeland, maar we komen ook plaatsen tegen, meer verspreid liggend in de Nederlanden, zoals Waalwijk, Bredevoort, Wesel, Klundert en Ameland.

Omdat we onze data willen vergelijken met die van Gaspar, beperken we ons voor de onzichtbare spelling tot <d> en <t> en richten we ons voor de dubbele spelling voornamelijk op de vier categorieën die Gaspar bespreekt.⁷ De vraag vooraf of de onzichtbare spelling en de dubbele spelling in het BAB-corpus zijn te vinden, kan positief beantwoord worden. Behalve de vraag naar de frequentie van deze verschijnselen rijzen vervolgens de vragen waar, door wie en waarom deze spellingen worden gehanteerd.

6 Het gaat om 313 zeventiende-eeuwse brieven en 201 achttiende-eeuwse brieven. De brieven zijn afkomstig uit een groter corpus van zo'n vijfhonderd brieven per eeuw waarvan de zeventiende-eeuwse brieven geschreven zijn tussen 1665-1674 (tweede en derde Engelse oorlog) en de achttiende-eeuwse tussen 1776-1784 (vierde Engelse oorlog en Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog).

7 <e> spellingen die mogelijk wijzen op een sjwa-achtige uitspraak (zoals bijvoorbeeld *piresol*, *almenakke*), zullen hier verder niet aan de orde komen, evenmin als de epenthetische <e> in bijvoorbeeld *weduwenaar* en *februarij*.

4 Resultaten onzichtbare spelling

Voor de zeventiende eeuw hebben wij 52 voorkomens van de onzichtbare spelling in 29 brieven gevonden. De onzichtbare spelling is dus te vinden in minder dan 10% van de zeventiende-eeuwse brieven. Bovendien komt de onzichtbare spelling in deze brieven erg weinig voor in vergelijking met het aantal potentiële plaatsen. Zo komt in de brief van Annetie Robbers de auslauts-*de* slechts éénmaal voor als *d*, terwijl er in die positie 29 keer gewoon *de* wordt gebruikt. Bij de scribent met de meeste onzichtbare spellingen, P. Wibma, zijn de onzichtbare spellingen voor *de* als lidwoord in absolute cijfers wel frequenter, maar relatief gezien blijft het een laag aantal: *de* wordt in zes van de 39 potentiële plaatsen als *d* gespeld.

Voor de achttiende eeuw gaat het om 59 voorkomens in 27 brieven (13,5% van het totaal aantal brieven) en ook hier wordt de onzichtbare spelling in veel minder gevallen gebruikt dan er potentiële plaatsen zijn. Zo hanteert Hendrik Pieters vier keer de enkele spelling *d* terwijl hij elf keer het volledige lidwoord *de* schrijft en gebruikt hij twee keer een enkele *t* tegenover voluit *te* in vijf andere gevallen. Een andere briefschrijver, C.H. Bohn-de Klencke, schrijft vijf keer een enkele *t* om het partikel *te* aan te duiden, terwijl zij hiertoe acht mogelijkheden had.

Hieronder geven we enkele voorbeelden van de onzichtbare spelling, (1) tot en met (5) uit de zeventiende en (6) tot en met (10) uit de achttiende eeuw:

- (1) daet mej ser leijf waes ohm **t** hoeren
- (2) **d** 27 jannu 1665
- (3) Hendrick **d** Harder
- (4) Wegens **d** Oost Indische Compagnij
- (5) als dat weij altsamen noch kloeck ende gesont zijn
- (6) In **d** wiringer straad
- (7) hebbe het geno[e]ge gehaad, weel **t** ontvangen
- (8) den 20 **D**cember
- (9) Dat **d** franse met De Engelse op d'kust malkand-der niet vriendelyk ontmoeten
- (10) **D**heer Daniel Holl

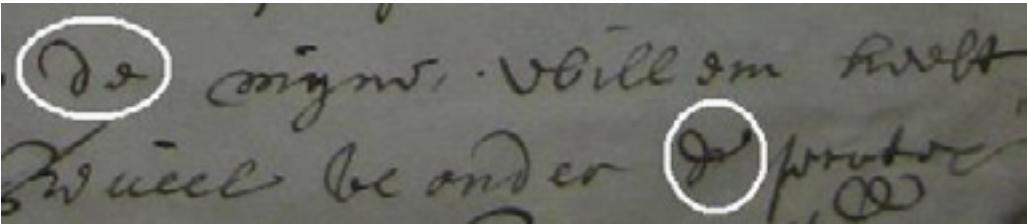
Kritisch vragen wij ons af of dit allemaal overtuigende en ondubbelzinnige voorbeelden zijn van de onzichtbare spelling en van de palatale uitspraak van de reductievocaal die met deze spelling aangeduid zou zijn. Bovenstaande voorbeelden geven meteen al aan dat de onzichtbare spelling voorkomt in namen en persoonsaanduidingen (3, 10), data (2, 8) en adresseringen (6), en in bepaalde vaste verbindingen (5). Ook wordt deze spelling zo nu en dan gebruikt voor een woord dat begint met een klinker of met een *h* gevolgd door een klinker (1, 4, 7). Al deze gevallen duiden eerder op een afkorting zonder noodzakelijke relatie met een palatale uitspraak (vergelijk het huidige *v.d. Berg* voor *van der Berg*) of juist op het wegvallen van een gereduceerde klinker.⁸ Wanneer we dergelijke voorbeelden

⁸ Dat de *d* of *t* los staan van het volgende woord sluit ons inziens niet uit dat wegval van de gereduceerde klinker aan de orde is. De spellingen *d'* en *d''*, die het weglaten van een teken dan wel van een gereduceerde klank aangeven en die soms zelfs in dezelfde zin als de losse *d* voorkomen (zie *d'kust* in voorbeeld 9), impliceren niet noodzakelijkerwijs dat de losse *d* voor iets anders staat.

buiten beschouwing laten, resteren er voor de zeventiende eeuw slechts vijf à acht onduidelijke voorkomens in zes brieven en voor de achttiende eeuw veertien voorkomens in acht brieven. Voorbeelden zijn (11) en (12) uit respectievelijk het zeventiende-eeuwse en het achttiende-eeuwse materiaal:

- (11) jck Beueel ue onder **d** protectie
 (12) de provisies die door **d** storm niet gedistruuert sijn

De onzichtbare spelling komt dus wel sporadisch voor, maar een bijkomende moeilijkheid is het interpreteren van het handschrift. Zo nu en dan staat er inderdaad een enkele <d> of <t>, maar veel vaker lijkt het of een briefschrijver nog een haaltje aan het teken heeft gegeven om aan te duiden dat hij dit woord voor het gemak maar even afkort. In figuur 1 is rechtsonder zo'n <d> te zien. Linksboven staat het lidwoord <de> voluit geschreven. Wanneer we de twee lettertekens <d> met elkaar vergelijken, zien we dat de onderste <d> een extra haaltje naar rechts heeft.

Figuur 1: Fragment uit een zeventiende-eeuwse brief. Rechtsonder is een voorbeeld van de 'onzichtbare spelling' te zien.

Zoals wel blijkt, roept de onzichtbare spelling allerlei bedenkingen op. Daarom menen wij dat uit deze spelling niet zonder meer een conclusie valt te trekken over de uitspraak van de reductievocaal als palatale klank volgens de 'alfabetuitspraak'. Het lijkt ons aannemelijk dat het hier in veel gevallen gaat om afkortingen in de spelling die voor de brieflezer gemakkelijk waren op te lossen zonder dat hierbij een specifieke uitspraak werd betrokken.⁹ Daarbij kan nog opgemerkt worden dat veel briefschrijvers de enkele *t* spelling net zo gemakkelijk inzetten om *het* aan te duiden, voor een andere afkorting dus. Sommige briefschrijvers gebruiken zelfs beide 'afkortingen' door elkaar in één brief, zoals bijvoorbeeld kapitein Hendrik Pietersz. in de volgende twee voorbeelden:

- (13) **t** is **t** beroep dat mijn van godt is opgeleijd
 (14) En hoop door Gods genaden **t**bleijve

⁹ Bovendien lijkt ons het onzichtbaar spellen voor een woord dat met een klinker of een *h* begint, juist eerder te duiden op een sjwa-achtige, gereduceerde uitspraak van het weggevalen element. Wellicht viel de vocaal zelfs volledig weg, zoals we dat ook vandaag de dag nog zien in veel dialecten.

Betekent dit dat de specifieke methode om te leren spellen geen enkele rol gespeeld kan hebben bij de onzichtbare spelling? Als we uitgaan van een invloed van deze leer methode, dan zou die ook bij andere letters moeten blijken. Briefschrijvers die een enkele <k> of <p> spellen als zij *ka* of *pe* wensen te schrijven of <l>, <r> of <s> wanneer zij *el*, *er* of *es* bedoelen, zijn wij echter tot nu toe niet tegengekomen. Wel hebben wij buiten de kwestie van de reductievocaal andere opmerkelijke spellingen in ons grotere BAB-corpus aangetroffen die wijzen in de richting van de 'alfabet spelling'. Het zijn spellingen waarbij de <a> en de <h> worden verwisseld bijvoorbeeld in *malkhanderen* (voor *malkanderen*), *hls* (voor *als*) en omgekeerd in *aet* (voor *het*), *aebben* (voor *hebben*), *auisvrou* (voor *huisvrouw*). Deze spellingen zijn te begrijpen als producten van taalgebruikers die het foneem *h* niet kennen (onder meer Zeeuwen). Voor hen hebben immers bij het noemen van de letters in het alfabet de *h* en de *a* dezelfde klankwaarde, namelijk [a], wat kan leiden tot verwisseling van <a> en <h> in de spellingpraktijk. Die verwisselingen maken de invloed van de alfabet spelling aannemelijk, ook in het geval van enkele onzichtbare spellingvoorbeelden zoals (11) en (12).

De conclusie dat de onzichtbare spelling *niet altijd zonder meer* als een indicatie van een palatale uitspraak van de sjwa mag worden beschouwd, betekent niet dat wij een mogelijk andere uitspraak van de reductievocaal in het verleden betwisten. In navolging van Caron en Van Bree nemen wij aan dat achter de gebruikelijke spelling met het enkele teken *-e* ook een palatale uitspraak van de sjwa *kan* schuilgaan. Met Gaspar beschouwen wij de dubbele spelling als een expliciete indicatie van die niet-doffe uitspraak van de hedendaagse sjwa in het verleden.¹⁰ We zullen hieronder nagaan of ons BAB-corpus daar meer uitsluitsel over geeft en welke distributie van de dubbele spelling daarin wordt aangetroffen.

5 Resultaten dubbele spelling

5.1 De zeventiende eeuw

In het zeventiende-eeuwse corpus vinden we de dubbele spelling terug in 35 van de 313 brieven, dat wil zeggen in 11% van de brieven. In totaal gaat het om 117 voorkomens. De dubbele spelling komt voor in tien verschillende omgevingen: in de prefixen *ver-* (31x), *ge-* (7x) en *be-* (3x), in het bepaalde lidwoord of het persoonlijk voornaamwoord *het* (24x), in het bepaalde lidwoord *de* (18x), in het partikel *te* voor infinitieven en in *te* aan het wordeinde (13x), in de auslautgevallen *-er* (6x), *-e* (5x) en *-en* (4x), en in het persoonlijk voornaamwoord voor de 3^e persoon meervoud *ze* (5x). Hier volgt voor elk type een voorbeeld:

- (15) soo ick **veer**hope dat met ul mijn hartalderliefste man ock soo is
- (16) tot noch toe soo warm **geewest**
- (17) desen brief saelmen **beestellen** aen cornelis
- (18) soo dre alse **heet** moglik is
- (19) vaerende mett den heer **dee** Ruijter

¹⁰ Voor de indicatie van de huidige sjwa is de spelling *ee* hoogst onaannemelijk.

- (20) desen brief **tee** behandegen an de eerbare jonman
 (21) vorders de grotenjse van mijn vade**er** en moeder en susters en swagers
 (22) en pietermeelise ijs getrouwt met een oude weedewe**ee**
 (23) duer dien dattmen op de mensche**en** niet geloouen en macht
 (24) maer dat ul **see** niet en krijgh kan ick niet beteren

Om onze data te kunnen vergelijken met de resultaten van Gaspar (2007), moeten we ons echter beperken tot de dubbele spelling in het bepaald lidwoord *de* en *de* in de auslaut, het partikel *te* en *te* in de auslaut, en de prefixen *be-* en *ge-*. Dit zijn immers de enige types die Gaspar in zijn tellingen verwerkt, hoewel hij andere voorkomens van de dubbele spelling wel in zijn artikel noemt, zoals bijvoorbeeld de uitgang van de 1^e persoon enkelvoud in *blijvee*, de infinitiefuitgang in *weeteen* en zelfstandige naamwoorden eindigend op *-en* zoals *Sutfeen* (2007: 37-38). De beperking tot de vier types resulteert in 41 dubbele spellingen in veertien zeventiende-eeuwse brieven van het BAB-corpus.

Net zoals de onzichtbare spelling komt de dubbele spelling (in de vier types) dus in een beperkt aantal brieven voor (minder dan 5% van het corpus). Ook hier laten sommige briefschrijvers de ongewone spellingsvorm op veel potentiële plaatsen achterwege. In een brief aan Enno Doedes Star wordt *te* één keer als *tee* gespeld tegenover zeven keer als *te*. De brief van Pieter Cornelis aan zijn neef heeft de dubbele spelling *dee* ook maar één keer van de zes potentiële plaatsen. In de brief met de meeste dubbele spellingen, die van Jannetje Stevens, worden echter alle twaalf voorkomens van het lidwoord *de* consequent als *dee* of *deen* gespeld. De relatieve frequentie van de dubbele spelling varieert dus sterk.

In tabel 1 geven we weer hoeveel voorkomens van elk type dubbele spelling er zijn en in hoeveel brieven deze worden aangetroffen. Binnen één brief kan de dubbele spelling in meerdere omgevingen voorkomen. Tabel 2 toont het aantal dubbele spellingen voor elk van de veertien brieven die de dubbele spelling bevatten.

Omgeving	Aantal dubbele spellingen	Aantal brieven
de	18	6
ge-	13	5
te	7	5
be-	3	2

Tabel 1: de verdeling van de dubbele spelling over de vier types in de zeventiende-eeuwse brieven

Aantal dubbele spellingen	1	1	1	1	1	1	1	2	3	3	3	4	7	12

Tabel 2: het aantal dubbele spellingen per zeventiende-eeuwse brief met dubbele spelling

Gaspar (2007: 40) merkt op dat brieven met de dubbele spelling een sterk affectief karakter vertonen. In de resultaten van het BAB-corpus zien we dit niet onmiddellijk terug. De meeste brieven getuigen wel van enige emotie, maar ze wijken daarin niet duidelijk af van de andere brieven uit het BAB-corpus. Bijna alle brieven in dit corpus zijn geschreven naar geliefden of familie die zich op het moment van schrijven overzee bevonden, terwijl de Republiek in oorlog was. Het is te verwachten dat de emoties dan soms hoog oplaaien. In zeventiende-eeuwse zakelijke brieven hebben we de dubbele spelling tot nu toe niet aangetroffen, maar dit zou ook terug te voeren kunnen zijn op het lage aantal zakelijke brieven dat het corpus bevat.¹¹

Van de veertien brieven met dubbele spelling zijn er negen geschreven door iemand uit Amsterdam, vier zijn terug te voeren naar Zuid-Holland en één brief is geschreven door een Zeeuw. Al gaat het om kleine aantallen, het verschijnsel blijkt dus voor te komen in het hele gebied dat het zeventiende-eeuwse BAB-corpus bestrijkt (zie par.3). Uiteraard kunnen we over verdere regionale spreiding niets zeggen. Omdat bij te veel zeventiende-eeuwse brieven de scribenten nog onbekend zijn, valt er geen vergelijking te maken met Gaspars conclusie over de sociale positie van de scribenten.¹²

In totaal trof Gaspar 225 dubbele spellingen in 22 van zijn 543 achttiende-eeuwse brieven aan, d.w.z. in 4% van zijn brieven (2007: 39). Wij hebben de dubbele spelling in evenveel zeventiende-eeuwse brieven aangetroffen (4%), maar per brief vonden we aanzienlijk minder voorkomens dan Gaspar: 2,9 voorkomens per brief in het BAB-corpus versus 10,2 voorkomens.¹³ Dit resultaat is onverwacht. Als de dubbele spelling een palatale uitspraak van de reductievocaal weergeeft, zouden we verwachten dat deze spelling in de zeventiende eeuw vaker voorkwam dan in de achttiende eeuw. De palatale uitspraak van die reductievocaal is immers gedurende de eeuwen verzwakt tot de hedendaagse wijd-verbrede sjwa (Caron 1952: 8, 1973: 55; Van Bree 1975: 67-68).

Voor we conclusies verbinden aan deze bevindingen, vergelijken we eerst de resultaten voor de achttiende eeuw in het BAB-corpus met de gegevens van Gaspar.

5.2 De achttiende eeuw

In het achttiende-eeuwse BAB-corpus vinden we de dubbele spelling 76 keer in twintig van de 201 brieven, dat is in 10% van de brieven. Opnieuw is er een verscheidenheid aan types: de dubbele spelling komt voor in de prefixen *ver-* (9x), *ge-* (15x) en *be-* (3x), in

- 11 Omdat persoonlijke brieven zich bij uitstek lenen voor historisch sociolinguïstisch onderzoek, hebben we voor het BAB-corpus dit type brieven geselecteerd. Slechts een beperkt aantal zakelijke brieven is extra in ons corpus opgenomen.
- 12 Voor alle brieven is nog niet vastgesteld of het autografen zijn. Zie over deze problematiek Nobels & Van der Wal (2009). Alleen in het geval van autografen kan verder gezocht worden naar de identiteit van de brieveschrijver en kan de sociale positie van de scribent mogelijk worden bepaald. Wanneer een afzender gebruik maakte van een onbekende beroepsschrijver of een sociaal schrijver, kunnen we dus zelfs de sekse van de afzender niet als uitgangspunt voor een conclusie over mannelijke of vrouwelijke scribenten nemen.
- 13 Het gemiddeld aantal voorkomens per brief wordt in de verzameling Doesburgse brieven met een dubbele spelling heel sterk omhoog getrokken door één brief, brief 45-70 van de weduwe Specht, die meer dan vijftig voorkomens bevat, wat uitzonderlijk veel is in vergelijking met de andere 21 brieven. Maar ook het gemiddeld aantal voorkomens per brief berekend voor deze 21 brieven – namelijk 8 – ligt nog hoger dan het gemiddeld aantal voorkomens per brief in het zeventiende-eeuwse BAB-corpus.

inlout *-e-* (3x), in auslout *-e* (2x), *-en* (6x), *-es* (1x), en *-ers* (2x), in het partikel *te* en in *te* aan een het wordeinde (7x), in het bijwoord *er* (2x), in het bepaalde lidwoord en auslout *de* (18x), in het bepaalde lidwoord *het* (1x), en in de persoonlijke voornaamwoorden *me* (4x), *hem* (1x) en *ze* (2x).¹⁴ Een aantal voorbeelden:

- (25) dat et mej en Grotte droufeheit soude **veer** weecken
- (26) **geeleijk** ik in mejn vorige **geemeldt** hebbe
- (27) en uE versogt; harEdE^{lc} weederom te **beesucken**
- (28) den 5 Janneewaary 1781
- (29) deese is **dee** 2 Leeters weelk ik an UE heft gesondeen
- (30) wat mijn schip & volk an gaat is **alees** weel
- (31) de kaappeers heb hem regt geplundert
- (32) **Tee** Amsterdam
- (33) en wie weet dat **eer** nog van weg gaan
- (34) **Dee** boone zijn hier 7 en een halve stuijver
- (35) en als uE tuijs kan jij **heet** gelt weer om krijgen
- (36) ik heeb **mee** ein teydt lang nyt Recht wohl befunden
- (37) maar de vrinden hebben **heem** der van af gehouwen
- (38) hoe **see** het bevonden hadde daar heb ik niets gehadt

Als we ook deze resultaten beperken tot de vier types waarvoor Gaspar cijfermateriaal geeft, levert dat 44 dubbele spellingen in tien brieven op, dus in 5% van de brieven. Zoals ook al voor de zeventiende eeuw gold: de ene brieffschrijver is consequenter dan de andere. Zo schrijft bijvoorbeeld Foeke Abes aan zijn vrouw op Ameland in alle gevallen *dee* voor het lidwoord *de*. Verder gebruikt hij twee keer de spelling *tee* terwijl hij drie kansen had om dit te doen. Kijken we naar een brief van Arjen Klok aan zijn ouders op Texel, dan zien we dat hij slechts één keer *tee* spelt terwijl er nog vijf potentiële plaatsen zijn. De brief met de meeste dubbele spellingen (namelijk achttien), geschreven in opdracht van Hendrikje de Cerff, laat weer een ander beeld zien: het prefix *ge-* wordt steeds als *gee* gespeld, het lidwoord *de*, dat zestien keer gebruikt wordt, krijgt ‘slechts’ zeven keer de spelling *dee* en het partikel *te* wordt één keer als *tee* gespeld tegenover twee ‘normale’ *te* spellingen. In tabel 3 tonen we de verdeling van de verschillende types. Tabel 4 geeft aan hoeveel dubbele spellingen er zijn per brief die de dubbele spelling bevat in het achttiende-eeuwse corpus. Ook hier kan binnen één brief de dubbele spelling in meerdere omgevingen voorkomen.

¹⁴ Het meetellen van het bijwoord *er* en de persoonlijke voornaamwoorden *me* en *hem* is discutabel. Het bijwoord *er* en het persoonlijk voornaamwoord *hem* kunnen ook vandaag op twee manieren worden uitgesproken; met een *sjwa* of met [ɛ]. Het voornaamwoord met de dubbele spelling *mee* kan teruggaan op de zwakke vorm *me* of op de sterke vorm *mij*. Het is moeilijk uit te maken welke vorm de scribent bedoelde.

Omgeving	Aantal dubbele spellingen	Aantal brieven
de	19	5
ge-	15	3
te	7	6
be-	3	2

Tabel 3: de verdeling van de dubbele spelling over de vier types in de achttiende-eeuwse brieven

Aantal dubbele spellingen	1	1	1	1	1	2	4	7	8	18

Tabel 4: het aantal dubbele spellingen per achttiende-eeuwse brief met dubbele spelling

Ook voor de achttiende eeuw geldt dat de dubbele spelling niet is aangetroffen in zakelijke brieven; het aandeel zakelijke brieven in ons corpus is echter te laag om hieraan conclusies te verbinden.

Gaspar's conclusie dat de dubbele spelling met name voorkomt in brieven met een affectief karakter kan ook niet zonder meer getrokken worden voor ons achttiende-eeuwse BAB-corpus. Dat het dan ook nog vaak vrouwen zijn die hun emoties kracht bijzetten door het gebruik van de dubbele spelling, gaat zeker niet op voor onze achttiende-eeuwse resultaten: zeven briefschrijvers zijn mannen, twee vrouwen en van één briefschrijver is het geslacht onbekend.¹⁵ Deze laatste maakt overigens het meest gebruik van de dubbele spelling en vertegenwoordigt maar liefst 18 van de 44 voorkomens en van enig affectief gebruik is geen sprake.

Zeven van de tien gebruikers van de dubbele spelling in het achttiende-eeuwse corpus zijn afkomstig uit Amsterdam, één is afkomstig uit Rotterdam, één schrijft naar zijn ouders op Texel en één naar zijn vrouw op Ameland. Helaas hebben wij niet van alle dubbele spellers kunnen achterhalen welke functie zij uitoefenden om aan de hand daarvan hun sociale klasse vast te stellen. We hebben in ieder geval te maken met drie kapiteins, een bosschiet (een kanonnier), een vrouw van een opperstuurman en drie zeelieden van wie de rang onduidelijk is (van een van hen staat in ieder geval vast dat hij later als matroos in dienst is getreden bij de VOC). Verder is er nog een vrouw uit Amsterdam van wie het beroep of de opleiding onbekend is, maar die wij op grond van haar familierelaties in de hogere middenklasse hebben geplaatst. De briefschrijver waarvan het geslacht onbekend is, heeft geschreven namens de vrouw van een stuurman. We mogen veronderstellen dat deze anonieme briefschrijver tot haar intieme kring behoorde en naar alle waarschijnlijk-

¹⁵ In het laatste geval gaat het om een onbekende scribent die de brief in opdracht van de afzender heeft geschreven. Overigens dient opgemerkt te worden dat de sekseverdeling in het achttiende-eeuwse BAB-corpus niet evenwichtig is; er zijn vijf keer zoveel brieven geschreven door mannen als door vrouwen. Bij Gaspar is deze verhouding 2:1, maar bij hem levert dit nog steeds twee keer zoveel vrouwelijke dubbele spellers op, namelijk 14 vrouwen tegenover 7 mannen (op een totaal van 22; van één scribent is de sekse onbekend).

heid uit dezelfde klasse afkomstig was. Zoals blijkt uit sommige genoemde functies (kapitein en opperstuurman), gaat het zeker niet in alle gevallen om mensen uit de bescheiden middenstand en de lagere klassen, zoals Gaspar op grond van zijn bevindingen in het Doesburgse corpus concludeert.¹⁶

We vinden in het achttiende-eeuwse BAB-corpus relatief gezien evenveel brieven met de dubbele spelling als Gaspar in het Doesburgse corpus (5% versus 4%). Opvallend genoeg is het aantal dubbele spellingen dat we vinden wel opnieuw beduidend minder dan verwacht (gemiddeld 4,4 voorkomens per brief met dubbele spelling versus 10,2 voorkomens per brief in het Doesburgse corpus).¹⁷

5.3 Oost versus West

Aan het einde van 5.1 merkten we op dat de data voor het zeventiende-eeuwse BAB-corpus sterk verschillen van de resultaten voor het achttiende-eeuwse Doesburgse corpus wat betreft het gemiddeld aantal dubbele spellingen per brief. De zeventiende-eeuwse brieven bevatten minder dubbele spellingen dan de Doesburgse. Dit kan echter niet worden toegeschreven aan de verschillende periodes waaruit de brieven stammen, aangezien ook de achttiende-eeuwse BAB-brieven minder dubbele spellingen bevatten dan hun Doesburgse tegenhangers. De vraag is dan welke andere factor een rol speelt bij de frequentieverschillen tussen Gaspars corpus en het BAB-corpus.

Het is niet ondenkbaar dat regio hier een factor van belang is. Het BAB-corpus en het Doesburgse corpus verschillen wat betreft de afkomst of woonplaats van de brieveschrijvers. Waar het BAB-corpus vooral brieven bevat uit het westen van Nederland, bevat het Doesburgse corpus brieven uit de hele republiek (Gaspar 2007: 26) en dus relatief meer brieven die geschreven zijn door personen met een (noord-)oostelijke achtergrond. Hieruit valt de hypothese af te leiden dat brieven uit het (noord-)oosten van het land meer dubbele spellingen bevatten dan brieven uit het westen. Door een gebrek aan (noord-)oostelijke brieven in het BAB-corpus – wat een gedetailleerd onderzoek moeilijk maakt – moet dit voorlopig echter een veronderstelling blijven.

16 Kapiteins en stuurlieden, die met hun beroep tot de hogere middenklasse behoorden, begonnen weliswaar vaak onderop de hiërarchische ladder aan boord, maar dat wil niet zeggen dat zij allen uit lagere klassen afkomstig waren. Dus ook wat afkomst betreft zijn deze personen niet zonder meer bij de lagere klassen of bescheiden middenstand onder te brengen.

17 Of gemiddeld 4,4 voorkomens per brief vergeleken met 8 voorkomens per brief indien we rekening willen houden met de grote invloed van de brief van de weduwe Specht. De discrepantie tussen beide corpora kan overigens niet toegeschreven worden aan een verschil in brieflengte aangezien de brieven uit het BAB-corpus over het algemeen langer zijn dan de Doesburgse brieven. De gemiddelde brieflengte van de onderzochte zeventiende- en achttiende-eeuwse brieven uit het BAB-corpus wordt geschat op respectievelijk 477 en 442 woorden tegenover 265 woorden voor de gemiddelde Doesburgse brief. Deze cijfers zijn gebaseerd op een steekproef van 10% van het totale aantal brieven per corpus.

6 Factoren bij de dubbele spelling: allochtone invloeden

Is het niet mogelijk om de regionale diversiteit voor de dubbele spelling nader te onderzoeken, een verdere analyse van het BAB-corpus brengt wel een verrassend gegeven aan het licht: een mogelijk verband tussen de dubbele spelling en een Duitse of Scandinavische achtergrond van de briefschrijver.¹⁸ We zoomen in op het niveau van de individuele briefschrijvers om mogelijke factoren bij het hanteren van de dubbele spelling te achterhalen. Bovendien bekijken we nu de dubbele spelling in alle mogelijke omgevingen (dus niet alleen in *de*, *te*, *be*- en *ge*-, maar ook in bijvoorbeeld *het*, *ver*- en *-er*), omdat hier geen vergelijking met Gaspars resultaten aan de orde is.

Drie van de 35 zeventiende-eeuwse brieven met de dubbele spelling blijken zonder twijfel van de hand te zijn van een briefschrijver met een buitenlandse achtergrond. Zo treffen we in de brieven van Diveerke Piters, Jannetje Stevens en Catrine Helmiks Duits aandoende spellingen aan die de brief onderscheiden van de meeste andere zeventiende-eeuwse brieven: *geloobet* i.p.v. *gelooft*, *selbig* i.p.v. *selfde*, *mut* i.p.v. *moet*, *muder* i.p.v. *moeder*, *bruder* i.p.v. *broeder*, *mit* i.p.v. *met*, *bin* i.p.v. *ben*, *untvangen* i.p.v. *ontvangen*, *der* als betrekkelijk voornaamwoord i.p.v. *die* en bij Diveerke Pieters consequent *mand* i.p.v. *man*. Dit laatste voorbeeld wijst naar het Deens, waar *mand* 'echtgenoot' / 'man' betekent. De identiteit van de scribenten is in deze gevallen niet te achterhalen: we hebben moeten vaststellen dat de afzenders niet de schrijvers van de brieven zijn.¹⁹ De drie vrouwen moeten een beroep op ons onbekende scribenten hebben gedaan die de brieven voor hen schreven.

Deze drie zeventiende-eeuwse brieven zorgen samen voor niet minder dan zesendertig dubbele spellingen (respectievelijk veertien, achttien en vier voorkomens) en de brieven van Diveerke en Jannetje tellen de meeste dubbele spellingen van alle brieven in het zeventiende-eeuwse BAB-corpus. De resterende tweeëndertig brieven bevatten per brief veel minder dubbele spellingen dan de brieven van Diveerke, Jannetje en Catrine; de meeste bevatten er slechts vier of minder. De drie brieven met Duitse of Scandinavische achtergrond bevatten gemiddeld twaalf dubbele spellingen per brief, terwijl de overige brieven gemiddeld slechts 2,4 dubbele spellingen bevatten.

De dubbele spelling (in alle mogelijke omgevingen) komt 76 keer voor in twintig achttiende-eeuwse BAB-brieven. Ook voor dit corpus geldt dat er sprake is van buitenlandse invloed. Zo treffen we in de brief van Evert Schouten aan zijn moeder in Amsterdam Duits aandoende woorden aan als: *wunsch* i.p.v. *wens* en *leeben* i.p.v. *leven*. Ook de brief van Jan Christiaan Eijk bevat ongewone spellingsvormen. Bovendien is volgens het Amsterdams doopregister, Jan Christiaan in verband te brengen met een Duitse of Scandinavische achtergrond.²⁰

18 Mensen met een Duitse of Scandinavische achtergrond zijn niet ongewoon in de zeventiende en achttiende eeuw in de Republiek der Nederlanden. Zeker in zeevarende kringen waren ze sterk vertegenwoordigd. Zie bijvoorbeeld: Van Gelder (1997) en Kuijpers (2005).

19 Voor onze onderzoeksprocedure om te bepalen of een brief zelfgeschreven is of niet, zie: Nobels en Van der Wal (2009).

20 In dit doopregister vinden we Jan Christiaan terug als vader van Maria in 1774. Maria is Evangelisch-Luthers gedoopt en deze gezindte is vaak in verband te brengen met een Duitse of Scandinavische achtergrond. De namen van alle betrokkenen bij het doopsel spreken ook boekdelen: de moeder is Trijntje Hongersemeijer, de getuigen heten Godliep Tornner en Catharina Maria Hongersemeijer, en de pastor Wilhelm August Klepperbein.

Ook in een brief geschreven door kapitein Jan Quiding naar zijn vrouw in Amsterdam treffen we een aparte spelling aan, namelijk *detsember* i.p.v. *december*. Veel informatie is er over deze man niet te vinden, maar de achternaam Quiding komt vandaag de dag in Zweden nog steeds voor en dat maakt het waarschijnlijk dat hij een geëmigreerde Scandinaviër was. Ook Andris Laurens Bink, die op 2 februari 1781 vanuit Sint-Eustatius een brief schreef naar zijn vrouw in Rotterdam, was uit Zweden afkomstig.²¹ Van nog een andere briefschrijfster, Rebekkah Gevels geboren Grave, weten we dat ze Luthers is. Rebekkahs brief wijkt wat spelling betreft erg af van de gemiddelde achttiende-eeuwse brief en zij is gehuwd met een Duitser.²² Ook Hendrik Klepper en Pieter Kerkhoff hebben een Lutherse achtergrond: Pieter Kerkhoff is weliswaar in Amsterdam geboren, maar Evangelisch-Luthers gedoopt. Beide mannen laten hun kinderen Luthers dopen en bovendien bevatten hun brieven Duits aandoende spellingen, als *wekgeeff*, *geküest* en *gedüelt*.

Deze zeven achttiende-eeuwse brieven van afzenders van Duitse of Scandinavische origine bevatten samen 33 dubbele spellingen. Bij de overige dertien brieven is het aantal dubbele spellingen onevenredig verdeeld: zij bevatten 43 voorkomens, waarvan er 27 afkomstig zijn uit twee brieven: één brief, geschreven door de Amelandse Foeke Abes, bevat acht dubbele spellingen. Een andere brief, geschreven in naam van Hendrikie de Cerff-ten Broeck, bevat zelfs negentien dubbele spellingen.²³ Helaas weten we niet wie de scribent van deze laatste brief is, zodat we de achtergrond van de briefschrijver ook niet kunnen controleren op Duitse of Scandinavische banden.

Voor de achttiende eeuw is de overvloed aan dubbele spellingen in brieven met een Duitse of Scandinavische connectie wat minder duidelijk dan voor de zeventiende eeuw: voor de zeventiende eeuw 36 voorkomens in drie brieven en voor de achttiende eeuw 33 voorkomens in zeven brieven. Het blijft echter opmerkelijk dat een derde van de brieven met een dubbele spelling in het achttiende-eeuwse BAB-corpus geschreven is door iemand met een anderstalige (Duitse of een Scandinavische) achtergrond.

De nieuwe constatering dat de dubbele spelling in zeventiende- en achttiende-eeuwse brieven van Duitse en Scandinavische immigranten voorkomt roept de vraag op naar een verklaring hiervoor. Spraken zij de reductievocaal in hun moedertaal of in het Nederlands palataal uit of hoorden ze anderen dit doen en probeerden ze dat weer te geven in hun spelling?²⁴ Hiermee verbonden rijst onmiddellijk de algemenere vraag of deze spellingpraktijk voor de (palatale) reductievocaal in onbeklemtoonde syllaben ook een bestaande spellingconventie was, in Nederland of daarbuiten. Zoals bekend bestond er in

21 In het gemeentearchief van Rotterdam is terug te vinden dat Andris Lourens Bink in 1759 huwde met Marijtje de Koning van Dordrecht. Daarbij staat vermeld dat hij een jongeman uit Zweden is.

22 Haar man Johannes Henricus Gevels is als opperstuurman terug te vinden in het archief van VOC-opvarenden (<http://vocopvarenden.nationaalarchief.nl>), waar hij als afkomstig van Niederrosbach staat vermeld. Het is niet ondenkbaar dat Rebekkah ook uit Duitsland komt, gelet ook op de nogal on-Nederlandse *h* die ze aan het einde van haar voornaam spelt, maar ze kan ook in de Republiek geboren zijn. In het doopregister van Amsterdam is namelijk een Rebecca Gravé te vinden die in 1748 door een Lutherse pastor gedoopt werd.

23 Omdat nu alle omgevingen zijn meegeteld, is dat één geval meer dan de achttien in par. 5.2. genoemde voorkomens.

24 Een dergelijke palatale uitspraak van de reductievocaal kwam in de vorige eeuw nog voor in Duitsland, zij het dan wel in het zuiden van het land. Siebs (1957: 42) meldt voor die regio een “kurzes geschlossenes *e*” en zelfs een [ɛ] in plaats van een sjwa. Van Dam (1950: 69) meldt een open [ɛ]-klank, vooral in “Vorsilben *be-*, *ge-*”.

de zeventiende en achttiende eeuw in de Nederlanden nog veel variatie in spelling (Van der Sijts 2004: 231). In spel- of abc-boekjes bestemd om kinderen en volwassenen te leren schrijven hebben we echter nergens het aanprijzen of afwijzen van de dubbele spelling aangetroffen.²⁵ Ook in literatuur over Nedersaksische dialecten en het Duits vonden we overigens geen specifieke spellingssystemen voor bepaalde dialecten die de spelling van de reductievocaal met dubbele *e* of op een andere opvallende wijze zouden propageren.²⁶ Het BAB-corpus en eerder het Doesburgse corpus laten evenwel de praktijk van scribenten zien die ons af en toe met hun dubbele spelling zicht geven op een palatale uitspraak van de reductievocaal.

7 Conclusies

De resultaten uit het BAB-corpus bevestigen het voorkomen van twee manieren om de reductievocaal in de zeventiende en achttiende eeuw te spellen, naast de reguliere met het enkele teken *e*. Wel blijken in een relatief omvangrijk corpus van zo'n 500 brieven zowel de onzichtbare spelling als de dubbele spelling marginale verschijnselen te zijn. Ze komen voor een in klein percentage van de brieven en dan nog in een beperkt aantal van de potentiële mogelijkheden.

We zijn tot de conclusie gekomen dat de onzichtbare spelling niet altijd zonder meer als bewijs voor een palatale uitspraak van de reductievocaal beschouwd mag worden. In veel gevallen moet deze manier van spellen gezien worden als een afkorting of juist als aanwijzing voor het wegvallen van de reductievocaal. Ondanks het geringe aantal resterende gevallen en de bijkomende bedenkingen hebben we toch evidentie gevonden voor de door Gaspar aangenomen 'alfabetsuitspraak'. Die is buiten de kwestie van de reductievocaal om te vinden in opmerkelijke verwisselingen van de <a> en <h> in brieven uit ons BAB-corpus.

Bij de dubbele spelling is er geen aanleiding om de relatie met een vroeger gangbare palatalere uitspraak van de sjwa te betwijfelen. Er zijn geen aanwijzingen gevonden dat het om een alternatieve spellingconventie gaat om de huidige sjwa-uitspraak weer te geven. Deze dubbele spelling komt zowel in het zeventiende- als in het achttiende-eeuwse BAB-corpus minder frequent voor dan in Gaspars Doesburgse corpus. Een verklaring voor dit verschil is op dit moment niet te geven, al zou het aandeel oostelijke brieven in het Doesburgse corpus een rol kunnen spelen. Voor de door Gaspar aangenomen relatie tussen dubbele spelling en het affectieve karakter van brieven hebben wij in ons corpus geen evidentie gevonden. Ook het verband tussen dubbele spelling en een sociale klasse van bescheiden middenstand en lagere klasse in de achttiende eeuw wordt niet in ons corpus bevestigd, dat ook achttiende-eeuwse dubbele spellers uit de hogere middenklasse oplevert.

Tenslotte hebben we gezien dat het inzoomen op individuele scribenten die de dubbele

²⁵ Het gaat om de volgende werken: Cramer (1777, 1798), Hakvoord (1770, 1798), Heugelenburg (1727, 1798), Niervaert (1701), Stijl (1776), Zeydelaar (1769) en *Nuttig en noodig spelboekje* (1786).

²⁶ Het gaat om: Adelung (1793, 1816, 1820, 1824), Baumann (1998), Berthele (2003), Cornelissen (1986) en Kremer (1978, 1993). Uit persoonlijke correspondentie met Prof. em. dr. Hermann Niebaum weten we bovendien dat ook hij de dubbele spelling nog niet is tegengekomen in het Nederduits.

spelling hanteren, een verrassend resultaat oplevert. Onder de dubbele spellers blijken zich scribenten met een Duitstalige of Scandinavische achtergrond te bevinden en hun brieven blijken (in de zeventiende eeuw) meer dubbele spellingen bevatten dan andere brieven. Of deze gegevens zijn terug te voeren op een poging om de eigen of de gehoorde palatale uitspraak weer te geven en of het om een wijder verbreide spellingconventie gaat blijft nog open. Met dit onderzoek is dus het laatste woord over de reductievocaal nog niet gezegd.

Egodocumenten, zoals persoonlijke brieven, kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan stilgevallen wetenschappelijke discussies doordat zij zicht geven op het meer alledaagse taalgebruik uit het verleden. Ons onderzoek naar de reductievocaal is daar een voorbeeld van. Het illustreert ook de mogelijkheden om de *sailing letters* te exploreren op zoek naar de taalwerkelijkheid van de zeventiende en achttiende eeuw. Het is echter eveneens duidelijk geworden dat onderzoek naar de relatie tussen marginale spellingen en de uitspraak in het verleden zowel tot verrassende bevindingen (de Scandinavische en Duitse factor) als nieuwe onderzoeksvragen leidt.

● Bibliografie

- Adelung, J. (1793).** *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart mit beständiger Vergeleichen der übrigen Mundarten, besonders aber der Oberdeutschen*. Leipzig: Härtel.
- Adelung, J. (1816).** *Deutsche Sprachlehre für Schulen*. Stuttgart: A.F. Machlot.
- Adelung, J. (1820).** *Vollständige Anweisung zur deutschen Orthographie*. Leipzig: Weygandsche Buchhandlung.
- Adelung, J. (1824).** *Kleines Deutsches Wörterbuch für die Aussprache, Rechtschreibung, Biegung und Ableitung*. Leipzig: Weygandsche Buchhandlung.
- Anoniem (1786).** *Nuttig en noodig speld-boekje, dienende om iemand na de hedendaagse, meest geagte spelding te onderwyzen*. Rotterdam: Anthoni van Zwaamen.
- Baumann, J. (1998).** *“...die ihnen so liebe holländische Sprache”: zur Geschichte des Niederländischen im Westmünsterland und in der Grafschaft Bentheim*. Vreden: Landeskundliches Institut Westmünsterland.
- Berthele, R. (2003).** *Die deutsche Schriftsprache und die Regionen: entstehungsgeschichtliche Fragen in neuer Sicht*. Berlin: De Gruyter.
- Bree, C. van (1975).** Regionale varianten van de sjwa. In: M. Haan, K. Bostoen et. al. (red.), *Studies voor Zaalberg*. Leiden: Publikaties van de Vakgroep Nederlandse Taalen Letterkunde, 53-72.
- Caron, W. (1952).** *De reductievocaal in het verleden: een beschouwing over mededelingen van Lambert ten Kate en Petrus Montanus aangaande de uitspraak van den zwakbeklemtoonden klinker in het Nederlands*. Groningen: Wolters.
- Caron, W. (1973).** Altee voor Willem Pée. In: J. Daan (red.), *Album Willem Pée (de jubilaris aangeboden bij zijn zeventigste verjaardag)*. Tongeren: G. Michiels, 51-56.
- Cornelissen, G. (1986).** *Das Niederländische im preussischen Gelderland und seine Ablösung durch das Deutsche: Untersuchungen zur niederrheinischen Sprachgeschichte der Jahre 1770 bis 1870*. Bonn: Rörscheid.

- Cramer, B. (1777).** *De Geldersche Trap der jeugd of Grondige en nauwkeurige fundament-legger der Nedertuitsche spel- lees- schrijf- en taal-konst.* Deventer: J. de Lange.
- Cramer, B. (1798).** *De geheel vernieuwde en verbeterde Geldersche trap der jeugd, of Grondige en naauwkeurige fundament-legger der Nederl. spel- leez- schrijf- en spraakkonst.* Amsterdam: Adam Meijer.
- Dam, J. van (1950).** *Handbuch der deutschen Sprache.* Groningen: Wolters.
- Elspaß, S. (2007).** A twofold view 'from below': new perspectives on language histories and historical grammar. In: S. Elspaß, N. Langer, J. Scharloth & W. Vandenbussche (red.), *Germanic language histories 'from below'*. Berlijn: Walter de Gruyter, 3-12.
- Gaspar, R. (2007).** De reductievocaal [ə]: enige opmerkelijke verschijningsvormen en realiseringen, voornamelijk in de achttiende eeuw. *Nederlandse Taalkunde* 12, 25-49.
- Gelder, R. van (1997).** *Duitsers in dienst van de VOC (1600-1800).* Nijmegen: SUN.
- Hakvoord, B. (1770).** *Oprecht onderwys van de letterkonst, bequaam om alle personen in korten tyd wel ende volkomelyk te leeren spellen en lezen: al waar 't ook dat ze in haar jeugd nog A, nog B geleerd hadden.* Amsterdam: Joannes Kannewet.
- Hakvoord, B. (1798).** *Oprecht onderwys van de letter-konst: bekwaam om alle personen in korten tijd wel te leeren spellen en leezen.* Utrecht: Dirk Kemink en Zoon.
- Heugenburg, M. (1798).** *Klein woordenboek, zijnde een kort en klaar onderwijs in de Nederlandse spel, en leeskonst.* Amsterdam: Adam Meyer.
- Heugenburg, M. (1727).** *Klein woordenboek, zijnde een kort en klaar onderwijs in de Nederlandse spel, en leeskonst.* Amsterdam: Adam Meyer.
- Kuijpers, E. (2005).** *Migrantenstad: immigratie en sociale verhoudingen in 17^e-eeuws Amsterdam.* Hilversum: Verloren.
- Kremer, L. (1978).** *Sprache und Geschichte im westfälisch-niederländischen Grenzraum: ein Abriß der sprach- und kulturhistorischen Wechselbeziehungen.* Vreden: Heimatverein Vreden im Selbstverlag.
- Kremer, L. (1993).** *Diglossiestudien: Dialekt und Standardsprache im niederländisch-deutschen Grenzland.* Vreden: Landeskundliches Institut Westmünsterland.
- Niervaert, C. (1701).** *Oprecht onderwijs van de letter-konst, bequaem om in korten tijd wel en volkomelijck te leeren spellen ende lesen.* Breda: Peeter Seldenslach.
- Nobels, J. & M. van der Wal (2009).** Tackling the writer-sender problem: the newly developed Leiden Identification Procedure (LIP). *Historical Sociolinguistics and Socio-historical Linguistics*. <http://www.let.leidenuniv.nl/hsl_shl/Nobels-Wal.html>
- Siebs, T. (1957).** *Siebs Deutsche Hochsprache. Bühnenaussprache.* Herausgegeben von Helmut de Boor und Paul Diels. Berlijn: Walter de Gruyter & Co.
- Sijs, N. van der (2004).** *Taal als mensenwerk: het ontstaan van het ABN.* Den Haag: Sdu.
- Stijl, K. (1776).** *Beknopte aanleiding tot de kennis der spelling, spraakdeelen, en zinteeuwen van de Nederduitsche taal.* Groningen: Jan Oomkens.
- Wal, M. van der (2006).** *Onvoltooid verleden tijd. Witte vlekken in de taalgeschiedenis.* Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen.
- Wirth-van Wijk, L.E. (1980).** *Uit en rondom de Spreekonst van Petrus Montanus (1635).* Assen: Van Gorcum.
- Zeydelaar, E. (1769).** *Régelmaatige Néderduitsche spél-konst óf Verhandeling over de zès-én twintig Lëtteren.* Amsterdam: Steven van Esveldt.